

ΥΕΓΟΡ ΓΑΙΔΑΡ

**Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ
ΜΙΑΣ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ**

ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΡΩΣΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

**Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ
ΜΙΑΣ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ**
ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΡΩΣΙΑ

Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΜΙΑΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ: ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΡΩΣΙΑ

Τίτλος πρωτοτύπου: Гибель империи: Уроки для современной России
Συγγραφέας: Егор Гайдар (Yegor Gaidar)

Μετάφραση: Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης
Επιμέλεια - Διόρθωση: Δημήτρης Μπαλτάς

© Yegor Gaidar

© 2011, Фонд Егора Гайдара (Yegor Gaidar Foundation), First publication of the original work

© 2018, Εκδόσεις Κυριάκος Παπαδόπουλος Α.Ε., για την ελληνική γλώσσα

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά τον Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Πρώτη έκδοση: Μάιος 2018

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

www.epbooks.gr

Καποδιστρίου 9, 144 52 Μεταμόρφωση Αττικής
τηλ.: 210 2816134, e-mail: info@epbooks.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ

Μασσαλίας 14, 106 80 Αθήνα, τηλ.: 210 3615334

ISBN 978-960-569-864-5

YEGOR GAIDAR

**Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ
ΜΙΑΣ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ**
ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΡΩΣΙΑ

Μετάφραση
Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Σημείωμα του μεταφραστή

Ο Γιεγκόρ Τιμούροβιτς Γκαϊντάρ ήταν ένας τυχερός άνθρωπος. Όχι μόνο έζησε τις μεγάλες αλλαγές στη χώρα του, μετά την κατάρρευση του σοβιετικού, κομμουνιστικού καθεστώτος, αλλά πρωταγωνίστησε στην πολιτική σκηνή και θεωρείται ο αρχιτέκτονας των μεγάλων μεταρρυθμίσεων που οδήγησαν στη διαμόρφωση της οικονομίας της αγοράς και της κοινωνίας των πολιτών.

Γόνος οικογένειας μελών της σοβιετικής νομενκλατούρας, ο Γιεγκόρ Γκαϊντάρ γεννήθηκε στις 19 Μαρτίου 1956 στη Μόσχα. Ο πατέρας του Τιμούρ Αρκάντιεβιτς Γκαϊντάρ, δημοσιογράφος του στρατιωτικού τμήματος της εφημερίδας «Πράβντα», ανταποκριτής της στην Κούβα, στη Γιουγκοσλαβία και στο Αφγανιστάν, ο οποίος στο τέλος της πολυκύμαντης σταδιοδρομίας του έφερε τον βαθμό του υποναυάρχου, ήταν γιος του γνωστού σοβιετικού συγγραφέα Αρκάντι Πετρόβιτς Γκαϊντάρ που διακρίθηκε στις μάχες του Εμφυλίου Πολέμου των ετών 1918-1921 στη Ρωσία. Η μητέρα του, Αριάδνη Πάβλοβνα Μπαζόβα ήταν κόρη του συγγραφέα Πάβελ Μπαζόφ. Οι παρέες των γονέων του προέρχονταν από τους κύκλους των διανοουμένων της γενιάς του 1960 οι οποίοι είχαν δημοκρατικές αντιλήψεις και αντιτίθεντο στη σκληρή σοβιετική καταστολή των αντιφρονούντων εκείνων των χρόνων.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στην Κούβα από το 1962 μέχρι το 1964, επισκέπτες του σπιτικού τους ήταν ο Ραούλ Κάστρο και ο Τσε Γκεβάρα. Στη συνέχεια μετακόμισαν στη Γιουγκοσλαβία, όπου για πρώτη φορά εκδήλωσε το ενδιαφέρον του για τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Ήταν δεινός σκακιστής και πήρε μέρος σε πολλούς αγώνες στη Γιουγκοσλαβία. Σύμφωνα με τον ίδιο, το ενδιαφέρον του για την οικονομική επιστήμη ενισχύθηκε διαβάζοντας βιβλία των αδελφών Στουργκάτσκι, ενώ η εισβολή των σοβιετικών στρατευμάτων στην Τσεχοσλοβακία οριστικοποίησε την επιλογή του κλάδου των σπουδών του. Στα σχολικά του χρόνια, άρχισε να μελετάει τους «κλασικούς του μαρξισμού-λενινισμού», όπως ήταν επιβεβλημένο, αλλά κατά τη διάρκεια των σπουδών του στο Πανεπιστήμιο της Μόσχας εντρύφησε στα έργα των Ρικάρντο, Φρίντμαν, Σάμουελσον. Αποφοίτησε από το σχολείο το 1973, ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο «Λομονόσοφ» της Μόσχας το 1978 και το 1980 υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή.

Την ίδια χρονιά έγινε μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος Σοβιετικής Ένωσης, στο οποίο παρέμεινε μέχρι το πραξικόπημα του Αυγούστου του 1991, ενώ παράλληλα άρχισε να εργάζεται στο Ινστιτούτο Συστημικών Μελετών, όπου, κατά τον ίδιο, έπνεε ένας αέρας ελευθερίας και μπορούσαν να συζητήσουν πολλά ζητήματα της οικονο-

μίας, χωρίς τη βαριά σκιά των «κλασικών του μαρξισμού». Κύριο αντικείμενο των μελετών του αυτήν την περίοδο ήταν η συγκριτική ανάλυση των οικονομικών μεταρρυθμίσεων των χωρών του επονομαζόμενου «σοσιαλιστικού στρατοπέδου». Είναι η περίοδος που συνειδητοποιεί την πραγματική κατάσταση της σοβιετικής οικονομίας και τα αδιέξοδα του πολιτικού της συστήματος και, παράλληλα, θεωρεί πως θα πρέπει να πιεστούν οι Αρχές να προχωρήσουν σε εκτεταμένες και βαθιές μεταρρυθμίσεις, προκειμένου να αποφύγουν την κατάρρευση του συστήματος και της χώρας.

Το 1986, μαζί με την ομάδα των οικονομολόγων του Σατάλιν, ο Γκαϊντάρ εντάσσεται στη Σοβιετική Ακαδημία Επιστημών και συγκεκριμένα στο Ινστιτούτο Οικονομίας και προβλέψεων της επιστημονικο-τεχνολογικής διαδικασίας.

Από το 1987 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 καταλαμβάνει διαδοχικά τις θέσεις του επιμελητή και προϊσταμένου του τμήματος οικονομικής πολιτικής του περιοδικού «Κομμουνιστ», επίσημου οργάνου της ΚΕ του ΚΚΣΕ, το οποίο πρωταγωνίστησε στον δημόσιο διάλογο για τα ζητήματα μεταρρύθμισης της ΕΣΣΔ. Το 1988 το άρθρο του με τίτλο «Πολιτική εξυγίανσης», στο οποίο εξηγούσε την πορεία των μεταρρυθμίσεων, προκαλεί θυελλώδεις συζητήσεις και αντιδράσεις. Το 1990 ανέλαβε επικεφαλής του οικονομικού τμήματος της εφημερίδας «Πράβντα», προκαλώντας τις αντιδράσεις πολλών στελεχών της παλιάς φρουράς της εφημερίδας. Λίγους μήνες αργότερα, υποστήριξε την επί καθηγεσία διατριβή του με θέμα «Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις και οι ιεραρχικές δομές». Στα τέλη του ίδιου χρόνου, ανέλαβε διευθυντής του Ινστιτούτου Οικονομικής Πολιτικής της Ακαδημίας Λαϊκής Οικονομίας της ΕΣΣΔ, το οποίο σήμερα φέρει το όνομά του.

Η μακρά του φιλία από το 1983 με τον Ανατόλι Τσουμπάις, επιφανές μέλος της ομάδας των οικονομολόγων του Λένινγκραντ εκείνη την εποχή, τον βοηθάει να προσανατολιστεί ακόμη καλύτερα στα ζητήματα που αφορούσαν τις αναγκαίες για τη διάσωση της ΕΣΣΔ μεταρρυθμίσεις. Μαζί με τον ομοϊδεάτη του και σειρά άλλων μεταρρυθμιστών οικονομολόγων ετοίμασαν διάφορες εκθέσεις και αναφορές προς την κομματική και κυβερνητική ελίτ της Σοβιετικής Ένωσης, υποδεικνύοντας τις λύσεις των προβλημάτων, σε μία εποχή που κυριαρχούσε η «στασιμότητα» ως επίσημη πολιτική του Κόμματος, και του Κράτους. Όλα αυτά τα χρόνια, ως στέλεχος του ΚΚΣΕ υπερασπιζόταν δημόσια και με παρρησία τις θέσεις του, πιστεύοντας ότι το υγιές τμήμα του Κόμματος υπό τον Μιχαήλ Γκορμπατσόφ που είχε στο μεταξύ ανέλθει στην ύπατη κομματική ηγεσία, θα καταφέρει να πραγματοποιήσει τα αναγκαία βήματα και να εφαρμόσει τις πολιτικές εκείνες που θα αποτρέψουν την καταστροφή. Όταν πείστηκε πως αυτό είναι αδύνατο, παρέδωσε το κομματικό του βιβλιάριο.

Τις κρίσιμες ημέρες του πραξικοπήματος του Αυγούστου 1991 ο Γιεγκόρ Γκαϊντάρ βρίσκεται στη σωστή πλευρά της ιστορίας και υπερασπίζεται τη νεαρή δημοκρατία στη χώρα του. Λίγες ημέρες αργότερα, ο Μπορίς Γιέλτσιν τον κάλεσε να δουλέψει κοντά του και του αναθέτει την ευθύνη της κατάρτισης προγράμματος μεταρρυθμίσεων.

Μετά τον σχηματισμό της κυβέρνησης τον Νοέμβριο του 1991, ο Γκαϊντάρ αναλαμβάνει καθήκοντα αναπληρωτή πρωθυπουργού με ευθύνη τον κύκλο των οικονομικών υπουργείων, ενώ παράλληλα είναι εκείνος που ετοίμασε το τελικό κείμενο της Συμφωνίας για τη δημιουργία της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών.

Ως επιφανής κυβερνητικός άντρας αντιμετώπισε διάφορες κρίσεις, εθνοτικές συγκρούσεις (Τσετσενία, Γεωργία, Αμπχαζία κλπ.) και ήταν υπέρμαχος της «θεραπείας σοκ» για τη ρωσική οικονομία, μία προσέγγιση που είχε γνωρίσει, μελετήσει και ασπαστεί κατά τη δεκαετία του 1980 συνεργαζόμενος με την ομάδα οικονομολόγων του Λένινγκραντ, πολλοί από τους οποίους τώρα πια ήταν κυβερνητικά στελέχη.

Η αποτυχία των μεταρρυθμίσεων, η χειμαζόμενη ρωσική κοινωνία από τη βαθιά οικονομική κρίση και η ανθρωπιστική τραγωδία οδήγησαν τον Γιεγκόρ Γκαϊντάρ στην απόφαση να υποβάλει την παραίτησή του το 1992 μέσα σε ένα κλίμα δολοπλοκίων, συμβιβασμών και δοσοληγιών στα ανώτατα κλιμάκια της ρωσικής πολιτικής ελίτ. Τον διαδέχεται ο Βίκτωρ Τσερνομίρντιν. Ο ίδιος αναλαμβάνει διευθυντής του Ινστιτούτου Μεταβατικής Πολιτικής και σύμβουλος του προέδρου Γιέλτσιν. Τον Σεπτέμβριο του 1993 αναλαμβάνει και πάλι κυβερνητικά καθήκοντα ως Α΄ αναπληρωτής πρωθυπουργός της Ρωσικής Ομοσπονδίας και λίγο αργότερα και ως εκτελών χρέη υπουργού Οικονομικών. Στα τέλη του ίδιου μήνα συνέβαλε στην έκδοση και υλοποίηση του Διατάγματος για τη διάλυση του Συνεδρίου των λαϊκών αντιπροσώπων, ενός κατάλοιπου της σοβιετικής εποχής και γενεσιουργού αιτίας μιας παράξενης δυαρχίας στη Ρωσία, και αντιμετώπισε δυναμικά την ανταρσία των οπαδών του παλιού καθεστώτος, οι οποίοι κατέλαβαν τηλεοπτικούς σταθμούς και κυβερνητικά κτίρια.

Στις αρχές του 1994 η κρίση που σοβούσε ανάμεσα στον Γκαϊντάρ και τον Τσερνομίρντιν δεν μπορούσε να παραμένει πια στα παρασκήνια, αφού οι διαφορές των δύο αντρών στο ζήτημα των οικονομικών μεταρρυθμίσεων ήταν αγεφύρωτες και έτσι, παρά την υποστήριξη του Γιέλτσιν, ο Γκαϊντάρ εξωθείται σε παραίτηση.

Ακολουθεί η ίδρυση του κόμματος «Επιλογή Ρωσία» και η κοινοβουλευτική θητεία, παράλληλα με την επαγγελματική ενασχόληση στο ιδιωτικό τομέα. Αναλαμβάνει πρωτοβουλίες για την κρίση στη Γιουγκοσλαβία, αλλά εργάζεται δραστήρια για την απελευθέρωση Ρώσων ομήρων και αιχμαλώτων στην Τσετσενία. Το 1996 δημοσιεύει το βιβλίο του τίτλο «Ημέρες με νίκες και ήττες» όπου περιγράφει τη δική του προσέγγιση στα γεγονότα της πρόσφατης ιστορίας. Το 1997-1998, παρόλο που δεν κατέχει κυβερνητική θέση, εξακολουθεί να επηρεάζει τη διαμόρφωση της οικονομικής πολιτικής και ήταν εκείνος που επίμονα ενημέρωνε τη ρωσική κυβέρνηση για την επερχόμενη χρεωκοπία της χώρας τον Αύγουστο του 1998.

Η δεκαετία 1999-2009 ήταν γεμάτη από πολιτικές μάχες που έδωσε ο Γιεγκόρ Γκαϊντάρ ως μέλος της ηγετικής ομάδας του κόμματος «Δεξιές δυνάμεις». Το 1999 πηγαίνει μαζί με τον Μπορίς Νεμτσόφ στη Γιουγκοσλαβία, κατά τη διάρκεια των νατοϊκών βομβαρδισμών, σε μία κίνηση υψηλού συμβολισμού, ωστόσο δέχεται σφοδρά

πυρά στο ρωσικό κοινοβούλιο από τους πολιτικούς του αντιπάλους. Λίγο αργότερα, το κόμμα του «Δημοκρατική επιλογή της Ρωσίας» γίνεται ιδρυτικό μέλος του συνασπισμού «Ένωση Δεξιών Δυνάμεων» και συμμετέχει σε αλληπάλληλες εκλογικές αναμετρήσεις, με πενιχρά αποτελέσματα. Η Ρωσία είχε ήδη γυρίσει σελίδα στην ιστορία της. Το 2008 αποχώρησε τόσο από το κόμμα που ίδρυσε όσο και από τον συνασπισμό στον οποίο αυτό συμμετείχε και αφιερώθηκε στη συγγραφή.

Στις 16 Δεκεμβρίου 2009 σε ηλικία 53 ετών ο Γιεγκόρ Γκαϊντάρ πέθανε ξαφνικά στο σπίτι του. Οι γιατροί διαπίστωσαν καρδιακή προσβολή. Στην τελετή της κηδείας του ήταν παρόντα όλα τα μέλη της «γενιάς των μεταρρυθμιστών» και πολλές χιλιάδες απλών ανθρώπων.

* * *

Το βιβλίο του Γιεγκόρ Γκαϊντάρ «Η κατάρρευση μιας αυτοκρατορίας: μαθήματα για τη σύγχρονη Ρωσία» είναι ένα χρονικό για τις βαθύτερες αιτίες κατάρρευσης της ΕΣΣΔ αλλά και μία μαρτυρία ενός αυτόπτη μάρτυρα των τελευταίων σπασμών του καθεστώτος πριν από την οριστική του απόσυρση από το ιστορικό προσκήνιο.

Εντυπωσιάζει τον αναγνώστη ο πλούτος των πληροφοριών, η αξιολογική προσέγγιση, η μεθοδολογική αρτιότητα και η νηφαλιότητα των κρίσεων του συγγραφέα, ο οποίος γεννήθηκε και γαλουχήθηκε μέσα σε ένα σύστημα, το τέλος του οποίου έζησε πρωταγωνιστώντας σε μάχιμες θέσεις της πολιτικής.

Το βιβλίο του Γιεγκόρ Γκαϊντάρ είναι ένα πολύτιμο εργαλείο για τον ιστορικό αλλά και τον απλό αναγνώστη που θέλει να μελετήσει και να κατανοήσει τις περίπλοκες διαδικασίες αποσύνθεσης της υπερδύναμης που κυριάρχησε στην πολιτική και την ιστορία του 21ου αιώνα, της ΕΣΣΔ. Να μάθει για τις βαθύτερες αιτίες της κρίσης και της αποσύνθεσης του κομμουνιστικού πειράματος στη Ρωσία, να αντιληφθεί και να κατανοήσει πως οι ολοκληρωτικές μορφές διαχείρισης της οικονομίας και διακυβέρνησης της κοινωνίας οδηγούν πάντα, αργά ή γρήγορα, με μαθηματική ακρίβεια στην κατάρρευσή τους, με θύματα πάντα τους αθώους πολίτες.

Η προστιθέμενη αξία του ανά χειράς βιβλίου έγκειται στο γεγονός ότι πρόκειται για τη μελέτη αλλά και τη μαρτυρία ενός αυτόπτη μάρτυρα, ενός ανθρώπου που ξεκίνησε από τα σπλάχνα του προηγούμενου πολιτικού συστήματος, που συνειδητοποίησε μελετώντας αλλά και παρατηρώντας τις δυσλειτουργίες του και που προσπάθησε, μέχρι την τελευταία στιγμή, να το σώσει μεταρρυθμίζοντάς το. Αντιλαμβανόμενος το αλυσιτελές των προσπαθειών, όμως ρίχτηκε με ζήλο στην οικοδόμηση της νέας κοινωνίας που οραματιζόταν. Ναι μεν έκανε λάθη, ναι μεν πολλές από τις πολιτικές του προτάσεις απέτυχαν και απορρίφθηκαν από τους συγκαταρκινούς. Αλλά θα ήταν επικίνδυνα λανθασμένη η προσέγγιση της διαρρήδην απόρριψης του έργου του, χωρίς τον συνυπολογισμό των ιδιομορφιών της Ρωσίας ως πολιτισμικού οργανισμού με τις

δικές του ξεχωριστές, διαφορετικές από εκείνες του δυτικού κόσμου, νομοτέλειες.

Ο Τιμούρ Γκαϊντάρ ήταν ένας άτυχος άνθρωπος. Ο αιφνίδιος και μυστηριώδης θάνατός του ήταν η τελευταία πράξη της επονομαζόμενης δεκαετίας των διαψευσμένων προσδοκιών και η πρώτη πράξη στη νέα περίοδο της ρωσικής κοινωνίας.

Η παρακαταθήκη του, θεωρητική και πρακτική, συζητείται και θα συζητείται και στο μέλλον, ιδίως σε μία εποχή όπου η Ρωσία, για μία ακόμη φορά, βρίσκεται μπροστά σε ένα σταυροδρόμι επιλογών. Πιθανόν ο στοχασμός και η θεωρητική του συμβολή να βοηθήσουν τους συμπατριώτες του να βρουν τον δρόμο προς ένα δημοκρατικό μέλλον και μία ευημερούσα κοινωνία.

Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης
Χειμώνας 2017-2018
Αθήνα-Μεταξουργείο

Πρόλογος

Νίκος Μαραντζίδης
καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
και επισκέπτης καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Καρόλου
στην Πράγα

Είναι περισσότερο θλιβερό παρά ευχάριστο να προλογίζει κανείς ένα εξαιρετικό βιβλίο, του οποίου ο συγγραφέας έφυγε από τη ζωή πριν από λίγα χρόνια, αναπάντεχα και πρόωρα. Ο Γιεγκόρ Γκαϊντάρ πέθανε το 2009 σε ηλικία 53 ετών από άγνωστη αιτία κι ενώ η υγεία του είχε ήδη καταστραφεί από τη δηλητηρίαση που υπέστη τρία χρόνια νωρίτερα, το 2006, από άγνωστους δράστες. Ο Γκαϊντάρ συνιστά ένα ακόμη όνομα αυτής της χωρίς τέλος θλιβερής λίστας θανάτων άξιων και γενναίων ανθρώπων που καταγράφονται τα τελευταία χρόνια στη Ρωσία.

Ο Γκαϊντάρ υπήρξε ο πρώτος υπουργός Οικονομικών της Ρωσίας και στη συνέχεια ανέλαβε πρωθυπουργός της χώρας, υπό την προεδρεία του Μπόρις Γιέλτσιν, το 1992. Εισηγήθηκε ριζοσπαστικές φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις απελευθερώνοντας τις τιμές από τον κρατικό έλεγχο και προωθώντας μαζικές ιδιωτικοποιήσεις. Παρά την κριτική που του ασκήθηκε, ότι δηλαδή η πολιτική του συνέβαλε στην περαιτέρω φτωχοποίηση ενός σημαντικού τμήματος της ρωσικής κοινωνίας και στη δημιουργία της κάστας των ολιγαρχών, σήμερα ολοένα και περισσότεροι αναγνωρίζουν τη συμβολή του στην αναίμακτη μετάβαση και στη συνέχεια στην οικονομική ανάπτυξη της Ρωσίας κατά τα χρόνια 1999-2008.

Το βιβλίο του Γιεγκόρ Γκαϊντάρ δεν είναι απλώς μία εμπειρισταωμένη μελέτη συγκριτικής ιστορικής ανάλυσης της πτώσης της σοβιετικής αυτοκρατορίας υπό το γενικότερο πρίσμα της κατάρρευσης των αυτοκρατοριών, όπως ο τίτλος του βιβλίου μάς προϋδεάζει. Ούτε είναι απλώς ένα έργο πολιτικής οικονομίας μέσω του οποίου ο συγγραφέας προσπαθεί να κατανοήσει, να αναλύσει και να παρουσιάσει με απλό τρόπο στο ευρύ κοινό τις βαθύτερες οικονομικές αιτίες που οδήγησαν τη Σοβιετική Ένωση στην κατάρρευση. Πρόκειται, πρωτίστως, για μία κραυγή αγωνίας ενός ενεργού πολίτη και διανοούμενου που ανησυχεί για τις εξελίξεις στη χώρα του.

Η αγωνία του Γκαϊντάρ πηγάζει από το γεγονός πως ο ίδιος εντοπίζει πολλές αναλογίες ανάμεσα σε αυτό που συνέβη στη Γερμανία του μεσοπολέμου και της κατάρρευσης στη Ρωσία μετά το 1999. Πρωταγωνιστικό ρόλο σε αυτές τις εξελίξεις, σύμφωνα με τον Γκαϊντάρ, παίζει το ψέμα· η αλήθεια που κρύβεται συστηματικά από τους μηχανισμούς προπαγάνδας. Όπως, κατά τη διάρκεια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, δεν εξηγήθηκαν στη γερμανική κοινωνία, οι πραγματικές αιτίες της στρατιω-

τικής ήττας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και της γενικότερης οικονομικής δυσπραγίας που ακολούθησε αλλά αντίθετα καλλιεργήθηκαν ψεύδη για προδότες και προδοσίες, έτσι και στη σύγχρονη μετακομμουνιστική Ρωσία καλλιεργήθηκε συστηματικά ένας εθνολαϊκιστικός μύθος για τις αιτίες της διάλυσης της ΕΣΣΔ. Καλλιεργήθηκε, δηλαδή, η άποψη πως η ΕΣΣΔ κατέρρευσε εξαιτίας της συνωμοσίας των Δυτικών οι οποίοι όχι μόνο δεν συμπαραστάθηκαν στη χώρα αλλά έκαναν ό,τι περνούσε από το χέρι τους για να τη διαλύσουν. Γενικότερα, μία αντιδυτική υστερία έχει εξαπλωθεί στη ρωσική κοινή γνώμη, υστερία που δεν είναι άσχετη με την προπαγάνδα του καθεστώτος Πούτιν.

Στην υπονόμευση των φιλελεύθερων αξιών στη Ρωσία συνέβαλε η επιχείρηση ταύτισής τους με τον προαιώνιο αντίπαλο, τις ΗΠΑ, και τις άλλες δυνάμεις της Δύσης. Όπως σημειώνει ο δημοσιογράφος και συγγραφέας Αρκάντι Οστρόφσκι, στο δικό του εξαιρετικό βιβλίο (*Η επινόηση της σύγχρονης Ρωσίας*), η πεποίθηση ότι η Ρωσία βρίσκεται σε πόλεμο με τη Δύση έχει εντυπωθεί στο μυαλό των καθημερινών Ρώσων. Ο Πούτιν πούλησε στους Ρώσους το παραμύθι της ταπεινωμένης από τους Δυτικούς Ρωσίας και αυτοί ήταν έτοιμοι να το αγοράσουν όσο-όσο.

Σε αυτήν την κατάσταση ιδιαίτερο ρόλο έπαιξαν και παίζουν τα, ελεγχόμενα πλέον, τηλεοπτικά δίκτυα. Τα τελευταία, συντονισμένα με τις επιθυμίες της πολιτικής εξουσίας, διαμορφώνουν ένα σκηνικό υστερίας, ότι δήθεν η Ρωσία είναι περικυκλωμένη από εχθρούς. Ο ιδρυτής μιας σημαντικής εφημερίδας και μέλος μιας οικογένειας διανοουμένων και μεταρρυθμιστών Βλαντίμιρ Γιάκοβλεφ απηύθυνε πριν από λίγο καιρό μία απεγνωσμένη δημόσια έκκληση στους εργαζόμενους στα ΜΜΕ: «Σταματήστε να διδάσκετε στους ανθρώπους το μίσος. Επειδή το μίσος ξεσκίζει τη χώρα. Οι άνθρωποι ζουν σε μία τρελή ψευδαίσθηση ότι η χώρα είναι περικυκλωμένη από εχθρούς».

Όπως γράφει ο Γκαϊντάρ στην εισαγωγή του βιβλίου του, η εικόνα που κυριαρχεί στη ρωσική κοινή γνώμη είναι η παρακάτω: α) Κατά το παρελθόν υπήρχε ένα σταθερό, ισχυρό και ανεπτυγμένο κράτος, η ΕΣΣΔ, β) περίεργοι άνθρωποι, πιθανόν πράκτορες μυστικών υπηρεσιών, ξεκίνησαν πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις στο εσωτερικό της χώρας, γ) τα αποτελέσματα αυτών των μεταρρυθμίσεων ήταν καταστροφικά, δ) το 1999-2000 ήρθαν στην εξουσία άνθρωποι που νοιάζονταν για τα συμφέροντα του κράτους και της χώρας, ε) η ζωή έγινε καλύτερη έκτοτε.

Πρόκειται, σημειώνει ο συγγραφέας, για ένα μύθο που απέχει από την πραγματικότητα, όπως απείχε από την αλήθεια ο μύθος της ακατάκτητης και ανίκητης Γερμανίας κατά τα έτη 1920 και 1930. Ο στόχος, λοιπόν, του βιβλίου είναι να καταρρίψει αυτόν τον ρωσικό μύθο όχι μόνο επειδή η αλήθεια είναι προτιμότερη από το ψέμα αλλά και επειδή επιπλέον η επικράτηση ενός τέτοιου μύθου εγκυμονεί κινδύνους τόσο για τη Ρωσία όσο και για το διεθνές περιβάλλον.

Ο Γκαϊντάρ παρουσιάζει στο βιβλίο του την οικονομική και πολιτική παρακμή της

ΕΣΣΔ, κυρίως από τα χρόνια του Μπρέζνιεφ μέχρι το τέλος του Γκορμπατσόφ. Επιχειρεί να κατανοήσει τις εσωτερικές διεργασίες συσχετίζοντας τον τύπο εξουσίας με τον τύπο της σοβιετικής οικονομίας. Σε αντίθεση με τη σοβιετική προπαγάνδα για την υγεία της οικονομίας της, η τελευταία είχε αρχίσει, ήδη από τα χρόνια του Μπρέζνιεφ, να χάνει τη δυναμική της. Το γεγονός αυτό είχε επισημανθεί από ανθρώπους που γνώριζαν από μέσα τα πράγματα, όπως για παράδειγμα από τον αρχηγό της ΚΑΓΚΕΜΠΕ και κατοπινό ηγέτη της ΕΣΣΔ Γιούρι Αντρόποφ, ο οποίος, στα μέσα του '60, έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου επισημαίνοντας σε συντρόφους του πως η σοβιετική οικονομία χρειαζόταν ένα γερό τράνταγμα για να συνέλθει. Τέτοιες εκτιμήσεις οδήγησαν το καθεστώς σε δειλές οικονομικές μεταρρυθμίσεις.

Στη δεκαετία του '80 η οικονομία κατακρημνίστηκε. Ο Γκαϊντάρ επισημαίνει πως κρίσιμο ρόλο σε αυτό έπαιξε η πτώση της παραγωγής πετρελαίου. Γενικότερα, ο Γκαϊντάρ αντιμετωπίζει το θέμα της παραγωγής πετρελαίου με αρκετή περίσκεψη, υπό την οπτική αυτού που αποκαλείται διεθνώς «η κατάρα του πετρελαίου». Πρόκειται, δηλαδή, για την αιτιώδη σχέση ανάμεσα στην ανάπτυξη ενός ειδικού τομέα της οικονομίας, κυρίως την εξόρυξη φυσικών πόρων και την υποβάθμιση των άλλων τομέων της παραγωγής. Με απλά λόγια, δηλαδή, η ύπαρξη φυσικών πόρων, όπως το πετρέλαιο, μπορεί να συμβάλει στην εξασθένιση αντί στην ενδυνάμωση της συνολικής παραγωγικής βάσης μιας οικονομίας και εντέλει του συνόλου της οικονομίας. Επιπλέον, ο Γκαϊντάρ επισημαίνει ορθώς τον αρνητικό ρόλο που παίζει το πετρέλαιο και γενικότερα η εξόρυξη φυσικών πόρων στον εκδημοκρατισμό. Ο συγγραφέας υπογραμμίζει πως το πετρέλαιο λειτουργεί ως «μάννα εξ' ουρανού» για δικτάτορες που κρέμονται πάνω του.

Στα τελευταία χρόνια της Σοβιετικής Ένωσης, ξέσπασαν με δραματικό τρόπο εθνοτικές αντιθέσεις και οξυμμένα οικονομικά προβλήματα που οδήγησαν σε επισιτιστική κρίση. Το πρώτο τετράμηνο του 1991 το έλλειμμα άγγιξε το 30% του ΑΕΠ. Το αποτυχημένο πραξικόπημα του Αυγούστου όξυνε ακόμη περισσότερο τα προβλήματα και συνέβαλε στην πλήρη απονομιμοποίηση του κομμουνισμού. Το τέλος της ΕΣΣΔ είχε πλέον φτάσει.

Οι μεταρρυθμίσεις που έγιναν κατά τα έτη 1992-1998 περιγράφονται από τον Γκαϊντάρ ως αναγκαίες, θα έπρεπε δηλαδή να είχαν υλοποιηθεί ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '80. Αν αυτό είχε συμβεί τότε, η σταθεροποίηση της παραγωγής και η επανάκτηση του βιοτικού επιπέδου θα είχε συμβεί νωρίτερα. Είναι προφανές πως οι Σοβιετικοί ηγέτες ήταν ανίκανοι να επιδιώξουν και να εφαρμόσουν ταυτόχρονα οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις προς την κατεύθυνση της οικονομίας της αγοράς και της φιλελεύθερης δημοκρατίας.

Οι μεταρρυθμίσεις της εποχής Γκαϊντάρ έσωσαν αναμφίβολα τη Ρωσία από έναν εμφύλιο πόλεμο ή την πλήρη κατάρρευση, όμως καθώς, από τη μία, ήταν επίπονες και, από την άλλη, δεν μπόρεσαν να αντιμετωπίσουν τη διαφθορά και τις συνέπειες

από την ανερχόμενη τάξη των ολιγαρχών, δεν συνέβαλαν στη νομιμοποίηση της νεοσύστατης δημοκρατίας.

Στο επίπεδο της δημοκρατίας και των δημοκρατικών θεσμών τα πράγματα δεν πήγαν καλά. Κάπως έτσι συνδέθηκε στη συνείδηση της Ρωσικής κοινής γνώμης η οικονομική δυσπραγία με τη φιλελεύθερη δημοκρατία. Γιατί, όπως λέει και ο μεγάλος σκακιστής Γκάρι Κασπάροφ, υπάρχει κάτι χειρότερο από το να μην υπάρχουν αγαθά στις βιτρίνες των καταστημάτων για να αγοράσεις. Να υπάρχουν, αλλά να μην έχεις καθόλου χρήματα να τα αγοράσεις, ενώ κάποιος άλλος έχουν.

Κάπως έτσι καλλιιεργήθηκε η αντίληψη πως δεν είναι πρόβλημα αν το κοινοβούλιο γίνει ένα απλό και άβουλο εξάρτημα στα χέρια της εκτελεστικής εξουσίας, αρκεί η τελευταία να έχει καλές προθέσεις και να αγαπάει τον λαό. Ο μύθος του καλού πατερούλη σε νέα παραλλαγή. Στη Ρωσία ο αυταρχισμός δεν συνέβη απότομα εξαιτίας, για παράδειγμα, ενός ξαφνικού στρατιωτικού πραξικοπήματος. Προέκυψε ως αποτέλεσμα μιας πορείας κατά τη διάρκεια της οποίας η κοινωνία, που εν τω μεταξύ έβλεπε το βιοτικό της επίπεδο να καταρρέει, εθίστηκε διανοητικά και ψυχολογικά στην υπονόμηση και τη γελοιοποίηση των θεσμών, τη διαφθορά και το αίσθημα αδικίας, στον χοντροκομμένο κρατισμό που εξευτελίζει την έννοια του Κράτους Δικαίου, στις θεωρίες συνωμοσίας και στη θυματοποίηση, στον πρωτόγονο λαϊκισμό και στην κατασκευοφάντηση ανθρώπων με κύρος και επιρροή.

Η κατάσταση αυτή διαμόρφωσε με τέτοιο τρόπο την κοινή γνώμη ώστε στην ευαίσθητη και ασταθή φάση της μετάβασης αναδείχτηκαν τόσο πολλοί εχθροί της δημοκρατίας στη Ρωσία, που κανείς έχανε το μέτρημα. Από σταλινικούς κομμουνιστές που επιδίωκαν την παλινόρθωση του κομμουνισμού μέχρι τσαρικούς και φασίστες λαϊκιστές. Το φαιοκόκκινο τόξο ήταν τόσο μεγάλο που χωρούσε κάθε καρδιάς καρύδι.

«Τα σκατώσαμε το '90! Μία τέτοια ευκαιρία όπως αυτή που μας δόθηκε τότε δεν θα επαναληφθεί άλλη φορά [...] Για όλα όσα συνέβησαν αργότερα ήμασταν ένοχοι κι εμείς... Ο Γιέλτσιν φυσικά φέρει ευθύνη, αλλά κι εμείς επίσης...» (σ. 417). Η παραπάνω μαρτυρία ενός Ρώσου πολίτη στο βιβλίο *Το τέλος του Κόκκινου ανθρώπου* της βραβευμένης με Νόμπελ συγγραφέως Σβετλάνα Αλεξιεβιτς ίσως συνοψίζει με ακρίβεια τι συνέβη τότε. Η μελέτη του Γκαϊντάρ που κρατάμε στα χέρια μας είναι μία συγκλονιστική προσπάθεια να εμβαθύνουμε στα πράγματα προκειμένου καταλάβουμε γιατί πήγαν όλα τόσο στραβά.

Νίκος Μαραντζίδης

Βιβλιογραφία

- Σβετλάνα Αλεξίεβιτς, *Το τέλος του κόκκινου ανθρώπου*, μετάφραση Αλεξάνδρα Ιωαννίδου, Πατάκης, Αθήνα 2015
- Judith Devlin, *Slavophiles and Commissars: Enemies of Democracy in Modern Russia*, St Martin Press Νέα Υόρκη 1999
- Garry Kasparov, Greengard Mig, *Winter is coming: Why Vladimir Putin and the enemies of the free world must be stopped*, Public Affairs Νέα Υόρκη 2015
- Αρκάντι Οστρόφσκι, *Η επιπόηση της σύγχρονης Ρωσίας: Η διαδρομή από την ελευθερία του Γκορμπατσόφ έως τον πόλεμο του Πούτιν*, (πρόλογος Δ. Τριανταφυλλίδης), Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2017

Κεφάλαιο 1

Το μεγαλείο και η πτώση των αυτοκρατοριών

Στη λόγχη μπορείς να στηριχθείς, όχι όμως να καθίσεις
Ταλεϋράνδος

Τον 1ο αιώνα π.Χ. ο εκφυλισμός του συστήματος της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας των ελεύθερων αγροτών, η δημιουργία επαγγελματικού στρατού υπονόμισαν τους δημοκρατικούς θεσμούς της αρχαίας Ρώμης, έστρωσαν τον δρόμο για το καθεστώς, στο οποίο κυρίαρχος γίνεται εκείνος τον οποίο αποδέχεται ο στρατός. Το κρατικό μόρφωμα που προέκυψε, άρχισαν να το αποκαλούν αυτοκρατορία (ο ίδιος ο όρος «αυτοκρατορία» προέρχεται από τη λατινική λέξη *imperiū* που σημαίνει εξουσία). Στον βαθμό που η εξουσία της Ρώμης εκείνη την εποχή αφορούσε το μεγαλύτερο τμήμα του γνωστού τότε κόσμου, η λέξη αυτή απέκτησε ένα άλλο νόημα: στην Ευρώπη η λέξη «αυτοκρατορία» άρχισε να σηματοδοτεί το πολυεθνικό κράτος που ήταν αποτέλεσμα πολεμικών κατακτήσεων. Μετά την κατάρρευση της δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, οι θεσμοί και οι παραδόσεις που κληροδότησε, άσκησαν μεγάλη επιρροή σε όλα όσα συνέβαιναν στις περιοχές που νωρίτερα ήταν τμήματα της αυτοκρατορίας και ήταν γεωγραφικά εγγύτερα στη μητρόπολη. Αυτό επηρέασε όλη τη μετέπειτα πορεία της ευρωπαϊκής ιστορίας.

1.1 Η σύγχρονη οικονομική ανάπτυξη και η εποχή των αυτοκρατοριών

Η ιδέα της αυτοκρατορίας είναι η ιδέα ενός ισχυρού, αυταρχικού, πολυεθνικού κράτους, το οποίο ενώνει πολυάριθμους λαούς, όπως και η χριστιανική Εκκλησία είναι ένα τμήμα του κληροδοτήματος της αρχαιότητας στη μεσαιωνική Ευρώπη. Ο Τζορτζ Μπράις, ένας από τους πλέον γνωστούς ερευνητές της ιστορίας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, έγραψε: «Η νεκρή αρχαιότητα κληροδότησε στους επόμενους αιώνες δύο ιδέες: την ιδέα της παγκόσμιας μοναρχίας και την ιδέα της παγκόσμιας θρησκείας».¹ Οι αφοριστικές διατυπώσεις συνήθως απλοποιούν τα γεγονότα. Αυτό ισχύει και σε αυτήν την περίπτωση. Η επιρροή της κληρονομιάς των θεσμών της αρχαιότητας και του ρωμαϊκού δικαίου ήταν πολύ σημαντικότερη για την ευρωπαϊκή πορεία από την ιδέα της παγκόσμιας μοναρχίας. Ωστόσο, η σχέση του αυτοκρατορικού ιδανικού καθεαυτού με τη ρωμαϊκή παράδοση είναι αδιαμφισβήτητη.

Πολλοί ηγέτες προσπάθησαν να σφετεριστούν τον τίτλο του αυτοκράτορα. Για πολλούς αιώνες όμως που ακολούθησαν την κατάρρευση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, μόνο το Βυζάντιο θεωρούνταν από τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη ως κληρονό-

μος της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής παράδοσης.² Αυτό αφορούσε τόσο το ανατολικό όσο και το δυτικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Οι κυβερνήτες του Βυζαντίου θεωρούσαν ότι έχουν απλά προσωρινά απολέσει τον έλεγχο επί του τμήματος των αυτοκρατορικών εδαφών. Όταν το 800 μ.Χ. ο Κάρολος ο Μέγας στέφθηκε αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αντιμετώπισε το πολύ σοβαρό ζήτημα της αναγνώρισής του από τη βυζαντινή εξουσία.³

Η σταδιακή αποδυνάμωση του Βυζαντίου έκανε τις διεκδικήσεις για τον αυτοκρατορικό τίτλο, που είχαν σχέση με τον μεταρωμαϊκό κόσμο, ολοένα και πιο πειστικές. Μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους, το ερώτημα σχετικά με το ποιος είναι ο κύριος αυτών των δικαιωμάτων, έγινε και πάλι επίκαιρο. Σε σχέση με αυτό, οι αξιώσεις της ρωσικής εξουσίας σχετικά με τον ρόλο της Μόσχας ως Τρίτης Ρώμης, διαδόχου των παραδόσεων της Ρωμαϊκής και Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ήταν στο πνεύμα της εποχής στα τέλη του 15ου και στις αρχές του 16ου αιώνα. Ωστόσο, η Ρωσία ήταν πολύ μακριά από το κέντρο των εξελίξεων, ώστε οι αξιώσεις αυτές να αντιμετωπιστούν σοβαρά από την Ευρώπη.

Στα τέλη του 15ου αιώνα, η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία –η οποία είχε πολλές φορές μετασχηματιστεί ανάμεσα στον 9ο και τον 14ο αιώνα– εκλαμβάνεται από τις ευρωπαϊκές αυλές ως το μοναδικό κράτος που έχει το νόμιμο δικαίωμα να αποκαλείται έτσι. Παρόλα αυτά, η ίδια η ιδέα της αυτοκρατορίας ζει και συνεχίζει να ασκεί μεγάλη επιρροή στην εξέλιξη των γεγονότων στην Ευρώπη.

Ο Φίλιππος ο Β΄ μερικές φορές αυτοαποκαλείται αυτοκράτορας Ινδιών. Στην πολιτική πολεμική στα τέλη του 16ου αιώνα παρατηρούνται οι ιδέες της αυτοκρατορικής αποστολής της Ισπανίας, της ιερής της αποστολής να διοικεί την Ευρώπη. Η ελίτ της Καστίλλης από τα τέλη του 15ου αιώνα αντιμετωπίζει τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ως το μοντέλο που πρέπει να μιμηθεί, ενώ αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως διάδοχο των Ρωμαίων. Αυτοί είναι ένα τμήμα των εκλεκτών, στους οποίους έχει ανατεθεί η θεία αποστολή ανασύστασης της παγκόσμιας αυτοκρατορίας.⁴ Χωρίς αυτό το πλαίσιο, είναι πολύ δύσκολο να κατανοηθεί γιατί οι Ισπανοί βασιλείς έπρεπε να δαπανήσουν τόσους οικονομικούς και ανθρώπινους πόρους στους πολέμους κατά τη διάρκεια του 16ου και 17ου αιώνα, προσπαθώντας να επεκτείνουν την κυριαρχία τους στον κόσμο.

Κατά το διάστημα του 15ου και 16ου αιώνα, η οικονομική και στρατιωτική ανάπτυξη της Ευρώπης, η στρατιωτική της υπεροχή έναντι του όμορων κρατών, είναι προφανής. Αρχίζει η επέκταση της Ισπανίας σε άλλες ηπείρους. Σημαντικότερο κίνητρο για αυτό ήταν η ελπίδα να αυξηθούν τα αποθέματα πολύτιμων μετάλλων, δηλαδή της πηγής χρηματοδότησης πολέμων. Μόνον όταν άνοιξε ο δρόμος για τα πολύτιμα μέταλλα της Αμερικής, αυτή γίνεται πολύτιμη για την Ισπανία.

Συγκεκριμένα, τότε αρχίζουν να σχηματίζονται οι ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες. Είναι η περίοδος της εμπορευματοποίησης της πολιτικής. Τα κράτη περιορίζουν τις εισαγωγές προϊόντων των μεταποιητικών τομέων της οικονομίας, ενώ δίνουν κίνητρα

για την εξαγωγή των δικών τους προϊόντων. Η κτήση αποικιών διευρύνει την υπό τον έλεγχό τους τελωνιακή ζώνη. Οι υποταγμένες χώρες δεν μπορούν να ελέγξουν την πρόσβαση των εμπορευμάτων από τη μητρόπολη. Αναφορικά με τις αποικίες, η μητρόπολη είναι ελεύθερη να ασκήσει περιοριστική εμπορική πολιτική. Η διεύρυνση των αποικιακών εδαφών γίνεται παράλληλα με τον ανελέητο πόλεμο ανάμεσα στις αυτοκρατορίες, με την αναδιανομή των κτήσεων, με τον ανταγωνισμό των εμπορικών εταιρειών που δραστηριοποιούνται στις αποικίες.

Στα μέσα του 19ου αιώνα, η Κίνα, η Ιαπωνία, η Οθωμανική Πύλη τυπικά δεν είναι τμήματα των ευρωπαϊκών αποικιών, ωστόσο μετά τη συμφωνία ανάμεσα στη Βρετανία και την Τουρκία από της 5ης Ιανουαρίου 1809, τους πολέμους του οπίου στα 1840-1842 και την άφιξη του στόλου του διοικητή Perry στην Ιαπωνία το 1853, η πολιτική των χαμηλών δασμών επί των εισαγόμενων ειδών επιβλήθηκε σε όλες αυτές τις χώρες.⁵

Ακόμη και οι απολογητές των αυτοκρατοριών ομολογούν πως η αξιοποίηση της διοικητικής επιβολής των υποταγμένων λαών εκείνη την εποχή ήταν στοιχείο πολιτικής που στόχευσε στη βιομηχανική ανάπτυξη των μητροπόλεων. Το 1813 η υφαντουργία και μεταξουργία της Ινδίας θα μπορούσε να πωλήσει με κέρδος στη βρετανική αγορά τα προϊόντα της σε τιμές κατά 50%-60% χαμηλότερες των προϊόντων που είχαν παραχθεί στην Αγγλία. Οι τελωνιακοί δεσμοί όμως (70%-80%) ή η άμεση απαγόρευση εισαγωγής ινδικών εμπορευμάτων την καθιστούσαν αδύνατη. Αν ήταν η Ινδία ανεξάρτητη, θα μπορούσε να θεσπίσει αντίστοιχα μέτρα απαγορευτικών δασμών στα αγγλικά εμπορεύματα. Η Ινδία ήταν η γενέτειρα της υφαντουργίας, η οποία είχε μία ιστορία έξι χιλιάδων ετών. Σ' αυτήν απασχολούνταν εκατομμύρια άνθρωποι. Με την αποικιοκρατία έχασαν τις δουλειές τους εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι, οι οικογένειες των οποίων απασχολούνταν με την υφαντουργία κατά τη διάρκεια πολλών γενεών. Πόλεις όπως η Ντάκα και η Μουσιραμπάντ, οι οποίες παλαιότερα ήταν τα κέντρα της υφαντουργίας, ερήμωσαν. Ο σερ Τρέβελεν ανέφερε στην κοινοβουλευτική επιτροπή ότι ο πληθυσμός της Ντάκα μειώθηκε από τις εκατόν πενήντα χιλιάδες σε τριάντα, σαράντα χιλιάδες κατοίκους. Από το 1814 μέχρι το 1835 οι εξαγωγές των αγγλικών υφασμάτων στην Ινδία αυξήθηκαν από το ένα εκατομμύριο στα πενήντα ένα εκατομμύρια στερλίνες ετησίως. Όλα αυτά τα χρόνια οι ινδικές εξαγωγές στην Αγγλία μειώθηκαν κατά τέσσερις φορές. Το 1844 είχε μειωθεί κατά πέντε φορές.⁶

Η αρχή της σύγχρονης οικονομικής ανάπτυξης στο μεταίχμιο του 18ου και 19ου αιώνα διευρύνει το χάσμα ανάμεσα στην Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο (με εξαίρεση της ευρωπαϊκές μεταναστευτικές αποικίες των ΗΠΑ, Καναδά, Αυστραλίας κλπ.), όσον αφορά στην οικονομική, δημοσιονομική και στρατιωτική ισχύ. Η ήττα της Ρωσίας, μιας από τις μεγαλύτερες και εγγύτερες στην Ευρώπη αγροτικής χώρας, στον Κριμαϊκό πόλεμο είναι ένα γλαφυρό παράδειγμα.

Ο κόσμος στα μέσα του 19ου αιώνα ήταν σκληρός και δεν άφηνε περιθώρια για

συναισθηματισμούς. Λειτουργούσε η αρχή, γνωστή από την εποχή των Ρωμαίων: «Ουαί τοῖς ἡττημένοις». Η σχέση των αποικιοκρατικών κρατών με τους υποταγμένους λαούς εκείνη την εποχή δεν είναι δυνατόν να περιγραφεί με αδρότητα. Για να το αποδείξουμε αυτό, θα πρέπει υποχρεωτικά να αναφερθούμε στην καταστροφική μείωση του πληθυσμού της Αμερικής μετά την ισπανική κατάκτηση ή την εξόντωση των βορειοαμερικανικών φυλών. Μπορούμε να θυμίσουμε την απαγόρευση που ίσχυε στη φιλελεύθερη Βρετανική Αυτοκρατορία, σύμφωνα με την οποία κανείς εκπρόσωπος των ινδικών εθνοτήτων δεν μπορούσε να καταλάβει οποιαδήποτε θέση στον κρατικό μηχανισμό.

Η ιστορία της δημιουργίας και της κατάρρευσης των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών είναι συστατικό στοιχείο της διαδικασίας, η οποία συνδέεται με την πρωτοφανή επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης, των κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών, οι οποίες ξεκίνησαν στη βορειοδυτική Ευρώπη στο μεταίχμιο του 18ου και 19ου αιώνα. Η ανάπτυξη αυτή άνοιξε τον δρόμο για την οικονομική, δημοσιονομική και στρατιωτική επέκταση των μητροπόλεων, για την εδαφική επέκταση του ελέγχου τους. Ταυτόχρονα όμως αυξάνει και τους κινδύνους υπονόμευσης των θεμελίων της οικονομικής και πολιτικής ισχύος σε έναν κόσμο που αλλάζει.

Στα μέσα του 19ου αιώνα, οι ηγέτιδες ευρωπαϊκές χώρες, και κυρίως η Βρετανία, δεν είχαν ανταγωνιστές στη χρήση της στρατιωτικής ισχύος σε απόσταση χιλιάδων χιλιομέτρων από τα σύνορά τους. Αυτή είναι η βάση διαμόρφωσης της αυτοκρατορικής πολιτικής. Ο Βρετανός πρωθυπουργός, ο ηγέτης του Φιλελεύθερου κόμματος Ουίλιαμ Γλάδστον έγραψε: «Η αυτοκρατορική αίσθηση είναι κάτι εγγενές για κάθε Εγγλέζο. Είναι μέρος της κληρονομιάς μας, η οποία έρχεται στο φως μαζί μας και πεθαίνει μόνο μετά τον θάνατό μας».⁷

Το 1914 η Αγγλία ήλεγχε εδάφη, στα οποία ζούσε περίπου το ένα τέταρτο του πληθυσμού του κόσμου.⁸ Η αυτοκρατορία της, πίσω από την οποία βρισκόταν μία μακραίωνη παράδοση, εθεωρείτο από τους συγχρόνους της ακατάλυτη. Οι προϋποθέσεις όμως της κατάρρευσης της παγκόσμιας τάξης, η οποία ξέσπασε στα τέλη του 19ου αιώνα, είχαν ήδη τεθεί. Η σύγχρονη οικονομική ανάπτυξη καθώς και οι συνδεδεμένες με αυτή εκτεταμένες αλλαγές στον συσχετισμό της οικονομικής ισχύος των χωρών την καθιστούν αναπόφευκτη.

Οι αναπτυσσόμενες χώρες, οι οποίες μπόηκαν πολύ αργότερα από την Αγγλία στη διαδικασία της σύγχρονης οικονομικής ανάπτυξης, μπορούν να αξιοποιήσουν εκείνο που ο Α. Gerschenkron αποκάλεσε «πλεονεκτήματα της ύστερης ανάπτυξης».⁹ Ως προς τον αριθμό του πληθυσμού συχνά υπερέχουν των κρατών που νωρίτερα από αυτές επέτυχαν τη σύγχρονη οικονομική ανάπτυξη: ως προς τον βαθμό προόδου στον δρόμο της εκβιομηχάνισης είναι ικανές να αξιοποιήσουν τους οικονομικούς και ανθρώπινους πόρους που τους επιτρέπουν να σχηματίσουν ισχυρές ένοπλες δυνάμεις. Η οικονομική, δημοσιονομική και στρατιωτική άνοδος της Γερμανίας και της Ιαπωνίας

στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα είναι ένα γλαφυρό παράδειγμα.

Στο έργο μου *Μακρά περίοδος* επεσήμανα ότι τη Ρωσία τη χωρίζει από τις ηγέτιδες χώρες της σύγχρονης οικονομικής ανάπτυξης, τα πλέον προηγμένα κράτη του κόσμου, κατά τη διάρκεια του τελευταίου ενάμισι αιώνα, μία απόσταση περίπου πενήντα ετών, δύο γενεών.¹⁰ Εξετάζοντας τα σημερινά προβλήματα της Ρωσίας, θα ήταν χρήσιμο να θυμίσουμε ότι η εποχή της δύσης των αυτοκρατοριών ξεκίνησε περίπου πριν από μισό αιώνα.

Όλες οι χώρες, οι οποίες αυτοαποκαλούνταν αυτοκρατορίες στις αρχές του 20ού αιώνα, με διαφορετικές μορφές, – αναγκαστικά ή οικειοθελώς – απαλλάχτηκαν από τις αποικίες, προσφέροντάς τους την ελευθερία. Είναι δύσκολο να εξηγηθεί αυτό μόνο με την τυχαία σύγκλιση των περιστάσεων. Για τη Ρωσία η εμπειρία αυτή είναι πολύτιμη. Αν εξαγάγουμε από αυτό συμπεράσματα, θα μας βοηθήσει να μην επαναλάβουμε τα λάθη, τα οποία οδηγούν σε πολιτικές ήττες.

Στις αρχές του 20ού αιώνα η αντίθεση ανάμεσα στην ανελαστική δομή του ελέγχου επί των εδαφών, η οποία διαμορφώθηκε την εποχή της βρετανικής οικονομικής και στρατιωτικής- ναυτικής ηγεμονίας του 19ου αιώνα και της αναπτυσσόμενης οικονομικής και στρατιωτικής ισχύος των χωρών που βρέθηκαν απομονωμένες τη στιγμή του διαμοιρασμού του κόσμου, ήταν σημαντικός παράγοντας της διεθνούς πολιτικής. Δεν ήταν εύκολη η διευθέτηση αυτού του προβλήματος. Η επίλυσή του, με βάση την ισχύ, θα σήμαινε διαδοχικούς αιμοσταγείς πολέμους. Αυτό έγινε πραγματικότητα το διάστημα από το 1914 μέχρι το 1945.¹¹

YEGOR GAIDAR

Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΜΙΑΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Η ημερολογιακή σχεδόν καταγραφή της βασανιστικής, μακρόχρονης και μοιραίας διαδικασίας κατάρρευσης της σοβιετικής αυτοκρατορίας, μέσα από τα μάτια ενός εκ των σημαντικότερων πρωταγωνιστών της δύσκολης δεκαετίας 1991-2000. Το βιβλίο του Γιεγκόρ Γκαϊντάρ είναι μια μαρτυρία τεκμηριωμένη με αρχαιακό υλικό που μεταφράζεται στη γλώσσα μας για πρώτη φορά και αναδεικνύει ζητήματα τα οποία θα βοηθήσουν τον Έλληνα αναγνώστη να κατανοήσει τα βαθύτερα αίτια της κατάρρευσης μίας από τις ισχυρότερες αυτοκρατορίες του 20ού αιώνα. Έγγραφα, πρακτικά συνεδριάσεων, αποφάσεις των κομματικών και κρατικών οργάνων, συνεντεύξεις και ημερολόγια συνιστούν ένα πρωτογενές υλικό που όχι απλώς εντάσσεται οργανικά στην αφήγηση, μα και που καθιστά το βιβλίο ένα συναρπαστικό ανάγνωσμα που καθηλώνει τον αναγνώστη.

Το χρονικό της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ και η ερμηνεία της από τον Γιεγκόρ Γκαϊντάρ αποτελεί ένα βιβλίο που έρχεται να καλύψει ένα μεγάλο κενό στην ελλιπή σε αυτή τη θεματική ελληνική βιβλιογραφία.

ISBN 978-960-569-864-5

9 789605 698645

Κωδ. μηχ/σης 25.121

www.epbooks.gr